

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2016)

Књига I

**(СРПСКИ) ЈЕЗИК
У КОМУНИКАТИВНОЈ
ФУНКЦИЈИ**

Крагујевац, 2017.

Тања МИЛОСАВЉЕВИЋ¹

Београд

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ КАТЕГОРИЈА СОЦИЈАЛНОГ СТАТУСА И СОЦИЈАЛНЕ УЛОГЕ У СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ

Категорија социјалног статуса у науци се посматра и са социолингвистичког, али и са прагматичколингвистичког аспекта, јер се социјални статус језички манифестује у комуникативној ситуацији и директно условљава начин комуникације. Рад је посвећен истраживању прагмалингвистичког аспекта појмова социјални статус и социјална улога на материјалу српског призренског говора. Стратегију ословљавања разматрамо у класно детерминисаним ситуацијама (преко социјалног статуса у друштвеној хијерархији) и породичном дискурсу (преко социјалних улога у породичној хијерархији). Циљ рада је реконструисање конвенционалне и неформалне технике обраћања у социјално детерминисаним условима говорног акта (социјални статус и социјална улога) које су важиле на прелазу између XIX и XX века у градском говору Призрена. Лексички материјал из српског призренског говора, преузет из *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чимерикића, показује да говорници призренског ареала најчешће бирају стратегије учтивости и кооперативности, комбинујући тактике поштовања и блискости.

Кључне речи: социјални статус, социјална улога, прагмалингвистички приступ, српски призренски говор

Савремена етапа развоја науке о језику карактерише се растућим интересом истраживача за комуникативну страну језика и њене реализације у процесу вербалне комуникације. Систем и структура језика изучавају се у оквиру комплексног и вишеаспектног правца са становишта функционално-динамичких аспеката језичких феномена. Новија прагмалингвистичка истраживања усмерена су на идентификацију и квалификацију социјалних услова вербалне комуникације, на психолошке карактеристике комуниканата и на културну детерминацију говорних чинова.

У прагмалингвистичком моделу описивања језика социјални статус човека један је од основних параметара комуникације, манифестује се у постулатима комуникације и говорних аката, у комуникативним сферама и говорним жанровима, у методама излагања и карактеристикама начина изражавања и у прагматичким значењима језичких јединица. На схеми социолингвистичких категорија социјални статус има централно место и у непосредном је контакту са појмовима друштвених вредности и социјалних улога, са сфером општења, актом говорења, комуникативним ситуацијама, дијалектима, социјалектима (Карасик 1992). Категорија социјалног статуса у науци се посматра и са социолингвистичког али и са прагматичколингвистичког аспекта (Карасик 1992; Быганова 2010), јер се социјални статус језички манифестује у комуникативној ситуацији и директно условљава начин комуникације.

Динамика статусних односа између адресанта и адресата представља специфичну линију комуникације, која се надовезује на линију развоја теме. Статусно

¹ tanja77nis@gmail.com

маркиране говорне ситуације део су статусно-маркираног понашања, супротстављају се статусно неутралном говорном чину и В. И. Карасик их дели на статусно фиксиране (када је говорни акт унапред одређен позицијом адресата) и статусно лабилне говорне ситуације (када статусни вектор зависи од ситуације општења). Карасик издваја четири типа статусних ситуација: правне и церемонијалне статусне ситуације, статусне ситуације надређености, потчињености и промене потчињености, статусне ситуације које добијају спољашњу оцену. Ознака статусне оцене моделира се на основу фрејма одговарајуће статусне (статусно маркиране) ситуације. Укупност знакова субјективне оцене у лексичким значењима речи образује аксиолошки кодекс језика, који чини вредносну основу културе друштва. Право на изношење оцене припада ономе чији статус креира друштвене норме, зато се субјект квалификације карактерише силазним статусним вектором.

Е. А. Биганова разрађује категорију социјалног статуса у оквиру концепта „человек говорящий” и дискурзивно приступа социјалним карактеристикама човека, као што су професија, узраст, положај у друштву, дужности, титуле, односи у породици. Према језичким параметрима који прате чин комуникације, Е. А. Биганова разликује пет основних стратегија, које најизразитије демонстрирају социјални статус говорника: стратегија учтивости, стратегија самопрезентације, конфронтације, кооперативности и имплицитности. Језички аспект наведених стратегија може бити описан помоћу граматичко-лексичког поља (Биганова 2010).

Базична језичка средства која непосредно указују на статус говорника јесу лексичке јединице. Наш рад је посвећен истраживању прагмалингвистичког аспекта појмова социјалног статуса и социјалних улога на материјалу српског призренског говора. Језички корпус преузет је из лексичке збирке Димитрија Чимерикића (<http://prepis.org>). На примеру српског призренског говора и лексичког материјала Д. Чемерицића истражићемо конвенционалне и неформалне технике обраћања у социјално детерминисаним условима говорног акта (социјални статус и социјална улога) које су важиле на прелазу између XIX и XX века на овом ареалу српског језика.

Основни задаци нашег рада су: 1. проучавање социјалног статуса као фрагмента глобалне антропоцентричке категорије (човек као биће које говори); 2. дефинисање комуникативних стратегија и тактика које доприносе језичком изразу социјалног статуса и социјалних улога у српском призренском говору; 3. истраживање језичког креирања социјалног статуса и социјалних улога преко форми обраћања које говорник користи, на материјалу дијалогских секвенци из говора.

Основна хипотеза истраживања полази од тога да категорије социјалног статуса и социјалне улоге с аспекта прагмалингвистике налазе свој израз у говору и појављују се преко сета стратегија и тактика ословљавања, рефлектујући лингвокултурне и социокултурне специфичности датог колектива.

Категорије социјалног статуса и социјалних улога на призренском културном простору манифестују се, како у општим језичким ознакама, тако и у специфичним цртама, карактеристичним за српску призренску заједницу. Општа и специфична обележја социјалног статуса и улога пратићемо на лексичком плану и то преко најизразитијег маркера који показује припадност групи – ословљавања. Чин ословљавања укључује препознавање саговорника као друштвеног бића са особеним социјалним статусом или улогом и говорниково одређење социјалне релације између говорника и саговорника (Gu 1990: 251). Стратегију

ословљавања разматрамо у класно детерминисаним ситуацијама (преко социјалног статуса у друштвеној хијерархији) и породичном дискурсу (преко социјалних улога у породичној хијерархији).

Максима ословљавања захтева прикладно ословљавање саговорника и има социјално-регулативну функцију. Коришћењем различитих форми обраћања може се успоставити или потврдити однос са саговорником (блискост или дистанца), при чему обраћање, поред номинативне има и функцију идентификације и карактеризације унутар одређене социјалне групе. Ословљавање надзире социјалну дистанцу у строго одређеној друштвеној хијерархији, прати понуђени официјални регистар и утврђену етикецију, или помаже успостављању и одржавању веза, јача солидарност, колективизам (блискост, присност, укљученост) у статусно лабилнијим или неутралним говорним ситуацијама (нпр. у примарним социјалним групама), где доминира субјективна оцена и повишени емоционални тоналитет.

Дијахронијски и лингвокултуролошки приступ Чемериџићевом речнику отвара перспективу за реконструкцију друштвеног система на прелазу из XIX века у XX век и свеобухватно сагледавање односа у друштву који су се темељили на принципима турског државног и друштвеног уређења.² С обзиром на то да се хијерархијска структура призренског друштва историјски ослања на турски друштвени систем, стратегија позитивне учтивости, која укључује тактике поштовања и уважавања, доминантан је модел у социјално маркираним ситуацијама. У говорном чину чији су актери неједнаког друштвеног положаја комуникант нижег друштвеног статуса се опредељују за израз поштовања према саговорнику, ословљавајући га титулом, чиме испољава дистанцу и наглашава хијерархијску позицију. У комуникационом коду призренске језичке личности фиксирани су модели традиционалне говорне праксе и транспоновани интерперсонални односи у патријархално структурираном друштвеном систему.

Племићке и титуле великопоседника у Турском царству (*џосиодар*, *џаџа*, *беџлар*, *аџа*, *сајбија*, *сјаија*) су и из Чемериџићеве перспективе са функционално-прагматичког аспекта потпуно архаичне и маргинализоване као пасивни слој лексике. Активну комуникативну функцију у првој половини XX века реализују титуле којима се ословљава припадник грађанске класе *џосиодин*, *ефендија* и *аџа*. Титуле у ословљавању мушких лица, којима адресант исказује почаст адресату у непосредном обраћању или изражава поштовање према угледном грађанину ситуационо су условљене, а њихова комуникативна фреквентност зависи од позиције саговорника. Семантички еквиваленти *џосиодин* и *ефендија* (тур. *efendi*) у факултативном сегменту семске структуре чувају интеркултурни спецификум. Срби Призренци користе лексему *џосиодин* када са уважавањем говоре о својим сународницима или када се лично обраћају особи која заузима виши положај у друштву (*Госиодин-Пејре, молим те, уч'ини се мукајетџи за онога ч'овека*). Прагматички ниво титулисања долази до изражаја у самом говорном чину, што се огледа у стратегији избора адекватне лексичке јединице, при чему важну улогу играју фонски елементи значења, односно културно-историјске асоцијације које лексема са собом носи. Акт говорења који укључује употребу титуле за исказивање

2 Истраживања стратегија ословљавања у турском језику показују да се турско друштво може означити као друштво позитивне учтивости, да се у турском језику прожимају изрази поштовања (дистанце) и маркери солидарности (блискости, присности, укључености). Аутори се слажу да такво преклапање проистиче из саме структуре турског друштва које обједињује наглашен колективизам и строго одређену хијерархију (Zeyrek 2001, Bakšić 2012).

пијетета према ученом муслиману захтева коришћење лексеме *ефендија* (*Са́дик-ефенди́ја*). У чину ословљавања саговорника вишег образовног и друштвеног статуса, који је притом турске националности, Срби Призренци опредељују се за апелатив *ефендија*, исказујући поштовање, али и дистанцу.³ Турцизам *ага* се као титула са значењем „господин, газда” додаје иза муслиманских имена. Примарни садржај, који јединицу *ага* квалификује у микрогрупу ’племић/великопоседник’, редукује се на почасни назив за феудалног великаша. Чемерикић експлицитно не диференцира употребу титула *ага* и *ефендија*, као што то чини Елезовић у чијем речнику налазимо да је *ага* титула за неписмена Турчина, за разлику од *ефенди*, којим се назива писмени Турчин” (Елезовић I: 3). Овладавање тактикама учтивости и кооперативности неопходан је услов успешне комуникације у мултиетничној и мултикултуралној заједници, што се на прагматичколингвистичком плану реализује одабиром одговарајуће титуле уз лично име или прикладним апелативом.

Номинациони инвентар који документује мултиконфесионалну прошлост, верску традицију и културни живот православних хришћана и муслимана у Призрену, а указује на духовни статус човека у друштву, интегрисан је семантичким елементом ’ходочасник’. Значењска ознака ’ходочасник’ дискурзивно се испољава у ословљавању *аџ’ијо* (*Аџ’ијо, ви́каф ше у оиши́и́ну. – Неч’е ша́ко, аџ’ијо*). Турцизам из области ислама прихваћен је у хришћанском дискурсу као знак духовног племства и овом титулом се истиче духовни статус појединца у верској заједници којој припада. Дистинктивна семантичка црта ’женско’ обележава номинацију *аџ’ика*, са двоструком реализацијом „1. жена која је била на хаџилуку; 2. хаџијина жена” (Чемерикић). Без обзира на диференцијацију на суперординативном нивоу, и једно и друго значење садрже компоненту духовне просвећености и елементе статусне стратификације. И као ходочасница и као жена поклоника хаџика је уживала велики углед у друштву; у првом случају због личног духовног подвига, у другом због породичног уваженог положаја (*Шшо́ ч’и́ниш, мори, аџ’ике?*).

Удата жена из грађанске класе ословљава се лексичком јединицом *госпои́ца* уз име или самостално, чиме се изражава уважавање али и сталевна дистанцираност. За обраћање муслиманкама нижег друштвеног положаја резервисана је лексема *анка*, хипокористична изведеница од окрњене основе турцизма *анџма* (*hanım*) и деминутивног наставка *-ка* (Петровић 2012: 46), једино актуелна у вокативној форми (*По́шишо су ши́и шéј крме, а́нко? – А́нко, има́ш л’и муч’ени́цу?*). Стратегију учтивости призренски Срби примењују у обраћању муслиманским женама нижег статуса, што се огледа у одабиру апелатива при успостављању комуникације. Турцизам *ала* (тур. *hala* „тетка по оцу”) код Срба у Призрену се потпуно десемантизује, тако да губи семантичку позицију у терминологији сродства, а добија искључиво комуникативну функцију (*Ало, шо́шишо су ши́и шéј др́ва? – А кол’и́ко да́ваш ши́и, а́ло?*). Избор имена из родбинске номенклатуре сутерише потребу говорника да у разговорном дискурсу, нарочито у говорним ситуацијама које припадају фрејму трговине и уобичајене чаршијске комуникације, успостави неку врсту блискости са (старијом) женском особом нижег социјалног ранга и туђе етничке и верске припадности. Исту тактику у сличним ситуацијама Срби Призренци користе и у односу према мушким особама, што се на језичком плану потврђује употребом родбинских термина *аџ’а* и *миџ’а* (*Аџ’о, изме́ри*

3 У турском језику дистанца према саговорнику вишег положаја (*efendim*) ублажава се присвојним суфиксом за прво лице, којим се наглашава присност (Bakšić 2012: 43).

му *оку грóјзе*.⁴ – *Миц'о, пóшшо лубенíце?*). Хипокористцима *ац'а* и *миц'а* примарно се номинује крвни сродник с очеве стране, стриц, а секундарно се односе на старијег мушкарца. Од турског *атса* потиче албански хипокористик *midžhë*, који је усвојен у призренском говору, али је његова употреба ситуационо детерминисана – користи се у обраћању Срба Призренаца старијим муслиманима.

У непосредној вези са социјалним статусом је још један појам друштвене стратификације – социјална улога. Категорију социјалне улоге пратићемо са прагматичког аспекта у породичном дискурсу, где сваки члан има традиционално одређену улогу, која варира у зависности од биолошких и социјалних параметара (пола, узраста, функције, статуса). Сложени систем именовања и ословљавања омогућава реконструисање социјалних улога и међуљудских односа унутар проширене породице као аутентичне патријархално устројене заједнице где се најизразитије читују аутохтона културална обележја. У балканској патријархалној култури мушкарац има доминантну улогу у свим сферама живата и носиоца је стереотипних особина. Клиширане представе о улози мушкарца и типизирани улоге жене долазе до изражаја у породичним односима и дубоко су укорењене у семантичком садржају лексичких јединица, а непосредно се испољавају у директним обраћањима. Вербализација мушких и женских улога и ословљавање међу члановима фамилије открива начин функционисања традиционалне призренске породице.

Неформалност говорне ситуације дозвољава повишен степен емотивног набоја који је очекиван међу сродницима и до изражаја долази у непосредној комуникацији преко избора термина за обраћање (*шаша, дада, бир/биро, ч'ера, нана, мона, мајч'ица, нанч'е, башиа, дада, дајч'е, ујко, браца, јенич'а, снаа, цаја, дада, шура, ирија, ирика*). Породична интимност са крвним сродницима у првом и другом колелу исказана је вокативним експресивима у директном обраћању, који се устаљују у терминосистему као стилистичке варијанте неутралних номинација. Ступањем у брачну везу проширује се круг рођака, а у новонасталим родбинским односима важе двострука правила комуникационог понашања у зависности од параметра узраста. Према старијима нови члан исказује дубоко поштовање и наклоност употребом имена која истовремено значе и сродничку блискост (*баба „свекар”, баба, бабцуш, деда „таст”, баба, бабцуша „ташта”*). Експресивност је експлицитна у деминутивним и хипокористичним терминима упућених млађој својти. Усмереност једних на друге у патријархалним породичним заједницама одражена је у формулама обраћања и богатој номенклатури тазбинског сродства, која репрезентује узајамне односе између снахе/зета и чланова њихових примарних породица и језичким путем преноси понашајни и комуникациони код призренске традиционалне породице. Представе Срба Призренаца о функционисању сродничких (биолошких и социјалних) веза синтетичку целокупну слику међуљудских односа, а језичке манифестације тих односа умногоме доприносе реконструкцији друштвеног уређења старог Призрена и социјалној карактеризацији призренског човека.

Крути обрасци брачних улога нужно доводе до табиузације интимности и емотивне инхибиције, што се на прагматичком нивоу огледа у комуникативним ограничењима. Жена се своме мужу обраћа неутралним апелативом *ч'овеку*

4 Облик *ац'а* преузет је из турског дијалекта (тур. дијал. *аса, асо* „стриц, старији брат”) (Петровић 2012: 56), мада Шкаљић претпоставља да се ради о домаћем хипокористичком од *амиц'а* (Škaljić 1966: 71).

(*Што ти је, море, ч'овеку, те си тако зајл'ел'ија од сабајл'е?*), а када га спомиње у јавности, користи заменицу он (*Ништо не могу да ти кажем док не дође он и док се не доишам с'в њега* (Чемерић)). Женино име је табу, као и било који вид јавног испољавања блискости и наклоности према њој, тако да се емотивна дистанца вербално манифестује у међусобном ословљавању (*Да те викне тебе, Цвѣто, на име муж, ка-сьге што викав?! Снао, ме викаја муж... Умреја, жив-ми веј-оч'и, неје рекнаја он: Цвѣто!*). У транскрипцијама С. Реметића налазимо потврду за потпуно дееротизовање супружника и настојање да се вербалним средствима блокира могућност било каквог телесног контакта међу њима. Ословљавањем брачног партнера са *брацо* жена се апсолутно дистанцира од своје примарне брачне улоге („*Снао, снао, снао, снао*”, на име немало *напреш. Ја нега: „брацо, брацо*” (Реметић 1996: 544).

Посебну улогу у патријархалној породици има недавно удата жена. Удајом девојка стиче формално већи углед, али је њен положај за првих годину дана у новој породици несигуран и нереспектабилан. Она је подређена мужу, мушким члановима породице и старијим женама, а своју инфериорност ритуално и јавно демонстрира вербалним и невербалним обрасцима понашања. Због специфичног положаја колектив јој је наметнуо посебне називе како денотативног, тако и конотативног садржаја, у којима долазе до изражаја културни код, социјални менталитет и когнитивне карактеристике призренске језичке личности. Специфична улога номината повезана са адопцијом младе невесте у нови дом значењу лексеме *невѣста* даје различите дијахронијске димензије, што компликује етимолошко тумачење ове речи. У словенској етимологији као највероватније и најпоузданије прихваћено је схватање по којем је реч сложеница од негативног префикса *не-* и од партиципа глагола **ved-ti* „знати” – „непозната”, где се препознаје веза са народном обичајном праксом да се невести, првих дана по доласку у младожењин дом, обраћа као непознатом човеку (Skok, Gluhak, Фасмер), што је последица добоко укорењених митских представа о демонској аури која је прати. Неизговарање њеног имена значило је заштиту од злих духова (Gluhak 1993: 437–438) (*Што ч'иниш, младаневѣсто?*). Традиционална формула обраћања старијих жена млађој удатој (*снао*) у функцији је наглашавања њеног подређеног положаја у хијерархији по старешинству и периферног статуса у патријархалној организацији брачног и породичног живота. Албанска номинација *нуса* за невесту у Призрену је ситуационо ограничена и експресивно обојена. Припада разговорном дискурсу и користи се у говорној ситуацији чији су учесници жене. У шаљивом али пристојном говорном поступку субјекта говора, који невесту у породици означава лексемом *нуса*, активирају се функционално-стилске и емотивне компоненте, тако да овај контактни синоним има изражену експресивну вредност и служи као стилска резерва апелативу *снао* (*Добро дошла, нусе. Што ч'иниш, како си?*). Формалним обележјем, суфиксом *-ка*, интензивира се хипокористична нота мотивне именице и исказује наклоност и симпатија номинатора према објекту именована у фамилијарној говорној ситуацији (*Де си, море нуске, ошкѣ[ш] те несъм видеја. – Да ми цел'иваш руку, нуске, ама њо старински, а не ка сьгаише снаје*). Апелативна форма турцизма *ц'ел'ина* припада сфери фолклорног стваралаштва (*Аман, моја ц'ел'ино / Што ти л'ице сшамнело / Аман, моја ц'ел'ино / Што ти косе мрсене* (нар. песма)).

Избор стратегије ословљавања унутар задруге детерминисан је релацијом млађи – старији и традиционално је нормиран, јер сваки члан фамилије зна своју позицију у породичној хијерархији. Карактеристичан је однос између жена

браће, међу којима у говорном акту преовладава стратегија кооперативности. За обраћање јетрви строго су резервисани функционално издиференцирани термини *јенџ'а* и *снаа*. Млађе јетрве обраћају се старијима термином *јенџ'а* (тур. *yenge*), а старије млађима термином *снаа* (А: *Јенџ'е, да замесим л'и л'ебове?* Б: *Ако, снао, замеси ѓи*).

Појмовни оквир термина *девер* шири је од значењске интерпретације „мужев брат”, јер се у његовом семантичком садржају укрштају степени и линије сродства (супругов брат од ујака / од стрица / од тетке и браћа из даље фамилије). Узрасна компонента дистинктивни је знак у терминологији обраћања, и управо тај изванјезички фактор условљава избор стратегије обраћања. Мужевљеву браћу рођену после своје удаје снаха ословљава по имену, а оне старије апелативом *браца* уз лично име (*Браца-Мишо, Браца-Ц'еко*), користећи се унапред задатим тактикама учтивости. Посебан статус и специјално значење има мужевљев рођени брат или рођак из фамилије који јој је био пратилац на венчању. Обредна улога рефлектује се на однос између снахе и ручнога девера и свој вербални израз налази у специфичном одабиру термина за обраћање *брацо*, који језички одражава прожимање елемената сакралног и световног, а на комуникативном нивоу сигнализира преплитање тактика поштовања и духовне повезаности.

Најзначајнија улога жене у традиционалној култури је улога мајке. У патријархалној породици деца су емотивно веома везана за мајку и та приврженост женском родитељу у призренском вокабулару се испољава дечијим редупликацијама и апелативима *мајко* (*Шшо ши је, мајко, шшо ше бол'и? – Не, мајко, не сијем, шеке шако ч'ушим*), *моно* (*Моно, дај ми мицко л'еба*), *нано*, *даде* (*Даде, дај ми мало л'еба*). Високу фреквентност у градском говору и народним књижевним формама остварује лексичка јединица *нана*, док лексема *дада* не припада урбаном идиому. Са значењем „мајка” користи се у околини Призрена, а у граду карактерише разговорни стил досељеника са села.

Оснос детета према оцу у традиционалној призренској култури дуалног је карактера, јер га истовремено квалификују и поштовање ауторитета и емотивна приврженост родитељу. Једна од културалних карактеристика призренског говора јесте прожетост израза поштовања (дистанце) и маркера солидарности (блискости, присности, укључености). Такво преклапање произлази из саме структуре патријархалне породице и њене јасно одређене хијерархије. Дистанца према мушком родитељу умањује се експресивним синонимима (*шашо, шашко, башо*) (*Да ми најрајши, шашо, л'еју сваџбу*), а у самом говорном чину испољена је стратегија кооперативности, која почива на емотивној релацији дете – отац и узајамној блискости, потврђујући лингвокултурну специфичност балканског патријархалног породичног миљеа.

Апелативи којима се обраћа деци садрже хипокористичку семантичку компоненту и имају пренесено значење (*Оди мајкице своје, бисерко мајкин. – Бисерко си ми ши мој, моје алињч'е, моје злашо, мој л'очко, благо мајере; Алињч'е бабино; О, бан мајкин. – Л'очко моја, бине мој*). Патријархална идеологија кодирана је у балканском културолошком концепту који фаворизује мушког потомка, што се на лингвистичком нивоу експликује одабиром вербалних средстава за означавање детета мушког пола са израженом субјективном оценом, односно апелатива високог тоналитета експресивности и степена емоционалности. Посебан статус завређује син јединац, чија се позиција апострофира ословљавањем турцизмом *бир/биро* (тур. *bir*), чиме је исказан начин опхођења старијих чланова породице према њему и испољена дубока емотивна повезаност између родитеља,

посебно мајке и сина (*О, бѝр мајкин. – Пораснаја ми бѝр бабин. – Наспа л'и се, бѝро. – Што илач'еш, бѝро, кажи маѝере. – Оди нане своје, бѝро*). Аутохтона албанска реч *л'оч'ка* (алб. *loçk/ë* „очна јабучица“, фиг. ~ *a e zemrës* „душо моја, срце моје, голубе мој“), веома је фреквентна у српском говору Призрена као назив за дете из милоште, које најчешће карактерише однос бабе и деде према унуку (*Оди деде својему, л'очко дедина; Оди бабе својему, л'очко бабина*).

У патријархалној заједници женско дете је мање вредновано од мушког и свој низак статус осећа кроз социјалну афирмацију током одрастања, а на језичко-прагматичком плану тај се однос осећа у благој дистанцираности коју сифнификује апелатив *девојко* (*А, мори девојко, нарани јенч'ѝс шој деѝше, па га шури да сиѝје*) и неутрална експресивна вредност вокативне форме *ч'ерко* (*Без швојега говења свема у куч'у, не ч'екај њиан милос, шој да ши је дајма на паметш, ч'ерко*). Типизирана улога девојчице је унапред задата и она је усмерена на активности мајке и са њом гради посебан емотивни однос. Чврста емоционална веза између мајке и ћерке, кодирана у колективном памћењу и језичком сазнању Срба Призренаца, проналази свој лирски израз у народној песми (*Дик се, дик се, ч'еро, џ'ул'-Д'ул'ијо*) и афективном говорном чину. Низ експрива (*Оди нане своје, баницо нанина. – Ти си ми баница моја, ши си ми л'очка моја; Оди при мајке, лушко мајкина*) лингвистичка је последица емотивне размене у оквиру истополног савеза, који се у патријархалној породици темељи на интимности, блискости и поверењу између старијих жена (мајке, бабе) и женског детета.

Сложена мрежа фамилијарних веза и тачно одређена улога сваког њеног члана утемељена је на строгим принципима традиционалне хијерархијске организације породичне задруге, где централну позицију заузимају старији мушкарци, а периферни статус имају жене и деца. Најмаргиналнији положај у заједници резервисан је за тек доведену снаху, која своје место у породици потврђује и обезбеђује тек рођењем мушког потомка. Лингвокултуролошку специфичност посебно одражавају модели ословљавања, односно неословљавања супружника, што актуализује слику брачног односа у Призрену почетком XX века. Природа везе међу члановима породице условљава избор стратегија ословљавања и тактика за успостављање комуникације, што у поимању призренске језичке личности има велики значај у одржању стабилности заједнице.

Лексички материјал из српског призренског говора показује да се ословљавање појављује у функцији маркера припадности групи – широј заједници или породици и има социјално-регулативну функцију. На ширем социјалном плану социјални статус је главни детерминатор говорног акта, јер друштвена позиција комуниканата обликује елементе комуникативне ситуације и од ње зависе ток и исход вербалне комуникације.

Статусно равноправни учесници говорног чина нису ограничени избором средстава и стратегија у међусобном општењу. Близак однос не спутава комуниканте устаљеним формама, друштвеним нормама, етикецијом или дискрецијом и ствара услове за непосредан и неформалан разговор. Говорници једнаког социјалног положаја практично нису ограничени у избору средстава и стратегија (тактика) у међусобном разговору. Они могу бити отворени и за конфликт и за зближавање. Осећање слобде у комуникацији дозвољава да се умањи дистанца међу комуникантима и избегну неки специфични ритуали, форме обраћања дефинисане етикецијом и нормама, тј. дозвољава да се директно пређе на питања која су за саговорнике важна. Посебно се водило рачуна о избору тактике при обраћању особама исламске вероисповести и старијим лицима. Без обзира на

карактеристику пола, стратегија позитивне учтивости, која укључује и поштовање и солидарност, присутна је на прагматичком нивоу секундарне значењске структуре сродничких термина *аца, мица, анка, ала*.

Конверзација између припадника различитих друштвених слојева захтева примену тактике, односно избор адекватних језичких средстава и стилско прилагођавање маниру саговорника. Код неједнаких статуса већом слободом у понашању и избору стратегија и тактика влада особа на вишем положају. Особа на нижем положају поштује прописане узусе обраћања и користи стратегију позитивне учтивости, што се на призренској језичкој слици света манифестује јединицама *žosj'odin, efenđija, aža, ač'ija*.

Далеко је сложенији систем именовања и ословљавања у кругу породице, где сваки члан има традиционално одређену улогу, која варира у зависности од биолошких и социјалних параметара (пола, узраста, функције, статуса). Термини за обраћање између сродника омогућавају реконструисање социјалних улога и интерперсоналних односа унутар патријархалне проширене породице. Сложена мрежа фамилијарних веза и тачно одређена улога сваког њеног члана утемељена је на строгим принципима традиционалне хијерархијске организације породичне задруге, где централну позицију заузимају старији мушкарци, а периферни статус имају жене и деца. Најмаргиналнији положај у заједници резервисан је за тек доведену снаху, која своје место у породици потврђује и обезбеђује тек рођењем мушког потомка. Лингвокултуролошку специфичност посебно одражавају модели ословљавања, односно неословљавања супружника, што актуализује слику брачног односа у Призрену почетком XX века. Природа везе међу члановима породице условљава избор стратегија ословљавања и тактика за успостављање комуникације, што у поимању призренске језичке личности има велики значај у одржању стабилности заједнице. Говорници призренског ареала најчешће бирају стратегије учтивости и кооперативности, комбинујући тактике поштовања и блискости. Понашајни модели који учествују у говорном чину а огледају се и у одабиру форми обраћања обликују социјални профил патријархалног призренског човека и карактеришу менталитет призренског колектива. Периферну дијалекатску средину, иако се ради о урбаном амбијенту, карактеришу утврђени обрасци обраћања који генеришу читав комплекс лингвистичких и екстралингвистичких компонената (друштвено уређење, традиција, историјски моменат, културна интерференција, итд.), детерминишу сам говорни чин и формирају важан фрагмент призренске језичке слике света који манифестује лингвокултуролошке специфичности призренског колектива.

ЛИТЕРАТУРА

- Аджаж 2009: С. Д. Аджаж, *Общая характеристика фразеологизмов социальной сферы тематической группы (наименований лиц) в современном русском языке*, www.rusnauka.com/9_NND.../7_104917.doc.htm 5. 10. 2016.
- Аристова 2007: Н. С. Аристова, *Коммуникативные стратегии высокой тональности общения (на материалах английской художественной литературы XIX-XX вв.)*, Автореф. дисс. Научная библиотека диссертаций и авторефератов [dissertat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz4LXpW24fu](http://www.dissertat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz4LXpW24fu) 7. 10. 2016.

- Байкулова 2006: А. Н. Байкулова, *Речевое общение в семье*, Автореф. дисс., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/rechevoe-obshchenie-v-seme#ixzz458TTWGK4>.
- Быганова 2010: Е. А. Быганова, *Прагмалингвистический аспект категории социального статуса в немецкоязычном тексте*, Автореф. дисс. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz458HieGNt> 7. 10. 2016.
- Воеводина 2010: Г. А. Воеводина, *Номинации „лицо по социальному положению” в современном русском языке (на примере производных имён существительных)*, *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, № 4 (2), 468–470.
- Галеев 2014: Т. И. Галеев, *Функционально-статистическая характеристика наименований лиц по высшему социальному статусу*, *Филология и культура*, Вып. № 4, 41–44.
- Глушак 2006: В. М. Глушак, *Дискурсивная парадигма речевого поведения*, Автореф. дисс. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz4LXprnLyl>.
- Доброходова 2012: О. В. Доброходова, *Категоризация социального статуса человека в языке*, Автореф. дисс., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kategorizatsiya-sotsialnogo-statusa-chelovekavyazyke#ixzz3a6Fg0Z8G> 5. 10. 2016.
- Занадворова 2001: А. В. Занадворова, *Функционирование русского языка в малых социальных группах*, Автореф. дисс., <http://cheloveknauka.com/funkcionirovanie-russkogo-yazyka-v-malyh-sotsialnyh-gruppah>.
- Карасик 1992: В. И. Карасик *Язык социального статуса*, Москва: Ин-т языкознания РАН.
- Кравченко 2001: А. И. Кравченко, *Социология*, Москва, Академический Прект.
- Петровић 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Монографије 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Реметић 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор I*, СДЗБ XLII, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Фасмер 1986: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Тома I–IV, Москва: Прогрес.
- Янко 1999: Т. Е. Янко, *Коммуникативные стратегии и коммуникативные структуры*, Автореф. дисс. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz4LXqfwsbO>.
- Bakšić 2012: S. Bakšić, *Strategije učtivosti u turskom jeziku*, Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Brown, Levinson 1987. P. Brown, S. C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gluhak 1993: A. Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.
- Gu 1990: Y. Gu, *Politeness phenomena in modern Chinese*, *Journal of Pragmatics* 14, 237–257.
- Mrazović, Vukadinović 1990: P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Govorni činovi. U: Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Dobra vest, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 598–643.
- Skok 1971–1974: P. Skok, *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.
- Škaljić 1966: A. Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

- Wierzbicka 1985: A. Wierzbicka, Different cultures, different languages, different speech acts, *Journal of Pragmatics* 9, 145-178.
- Zeyrek 2001: D. Zeyrek, Politeness in Turkish and its linguistic manifestations: A sociocultural perspective, In: Bayraktaroğlu, A., Sifianou, M. (eds.) *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 43-73.

THE PRAGMA-LINGUISTIC ASPECT OF THE CATEGORY OF SOCIAL STATUS AND SOCIAL ROLES IN THE SERBIAN SPEECH OF PRIZREN

Summary

The category of social status in science is studied both from the socio-linguistic and pragma-linguistic aspect, since social status is linguistically manifested in the communicative situation and directly conditions the means of communication. The focus of this paper is the study of the pragma-linguistic aspect of the social status on a corpus of material of the Serbian speech of Prizren. The strategy of addressing is studied in class-determined situations (through social status in the social hierarchy) and family discourse (through social roles in the family hierarchy). The aim of the paper is to reconstruct the conventional and informal technique of address in socially-determined conditions of the speech act (social status and social role) which were the standard at the end of the 19th and beginning of the 20th century in the speech of the city of Prizren.

The linguistic corpus was taken from the volume *Zbirke reči iz Prizrena* written by Dimitrije Čemerikić. The lexical material taken from the Serbian speech of Prizren indicates that the means of address occur in the function of markers of group membership – the wider community or family and have a social-regulative function. The speakers of the Prizren area usually chose politeness strategies and strategies of cooperation, combining tactics of respect and closeness. Mastering the tactics of politeness and cooperation is a necessary precondition for communication in a multi-ethnic and multi-cultural community. The behavioral models which take part in the speech act and are reflected in the form of address shape the social profile of the patriarchal Prizren man and characterize the mentality of the Prizren collective.

Key words: social status, social role, pragma-linguistic approach, the Serbian speech of Prizren

Tanja Milosavljević

Татјана Г. ТРАЈКОВИЋ¹*Ниш*

ДИГЛОСИЈА У СРПСКИМ ДИЈАЛЕКТИМА – СТЕПЕН ИСПИТАНОСТИ

У раду² су представљене дијалектолошке монографије о српским народним говорима у којима се упућује на постојање диглосије. Анализирају се пронађени и издвојени елементи као и принципи аутора којима су се руководили приликом истраживања језичких одлика датог говора. Вођени традиционалним дијалектолошким методама, дијалектологи занемарују диглосију као значајан моменат у понашању говорника, али и у развоју једног дијалекта. Приступ овој појави у дијалектима сведен је на помињање неких примера који то могу потврдити. Закључује се да се диглосији треба посветити систематичније са циљем утврђивања могућих промена у дијалекту.

Кључне речи: српски дијалекти, диглосија, промена кода

1. УВОД

1.1. Диглосија је термин којим се у социolingвистици именује ситуација у којој се два варијетета једног језика истовремено користе, а да сваки од њих има своју друштвену функцију. Када се говори о диглосији неминовно се помињу виши и нижи тип језичке варијанте. Виши варијетет се учи у школи и егзистира у званичној комуникацији, док се нижи користи најчешће у породици или у неким другим незваничним околностима (в. Кристал 1985: 46). Овај појам заживео је у светској лингвистици шездесетих година прошлог века захваљујући америчком лингвисти Чарслу Фергусону који је поставио разлику између два варијетета једног језика: Н (high) variety и L (low) variety (Фергусон 1959: 327).

1.2. За разлику од светске лингвистике, која обилује радовима посвећеним диглосији, код нас се поједини аутори баве овом темом из различитих углова. Љубиша Рајић је сагледавао положај корисника дијалекта у оквирима употребе стандардног српског језика (Рајић 1980–1981). Вера Васић је у употреби стандардног српскохрватског језика анализирала варијантну поларизацију до које је долазило према: националној, територијалној или социокултурној парадигми (Васић 1989), затим појаву ауторегулације у употреби дијалекта (1992). Митра Рељић је истраживала типове диглосије у српском језику на Косову и Метохији (Рељић 2010). Дарко Танасковић се бавио диглосијом и билингвизмом у арапском језику (Танасковић 1982).

Милорад Радовановић (2003: 166) у оквиру теме о функционалном раслојавању језика говори и о ситуационом раслојавању, које настаје у околностима у којима се говорник налази (радно место, кућне посете, породица, школа и сл.).

У српској језичкој науци о диглосији се најчешће расправља у оквиру тема о старој српској писмености (в. Ивић 1998: 28–158, Грковић-Мејџор 2004, Грковић

¹ tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (ЕД 178020), који финансира Министарство науке и спорта Републике Србије.